

Cite: Libanova, E. M., & Pozniak, O. V. (2020). External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 4 (42), 25-40.

УДК 331.556.4

JEL CLASSIFICATION: J61

Е. М. ЛІБАНОВА, акад. НАН України, д-р екон. наук, проф., дир.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020

О. В. ПОЗНЯК, канд. екон. наук, зав. сектору
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID 0000-0002-1323-3896

ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ: ВПЛИВ COVID-19

Стаття присвячена оцінці впливу COVID-19 на перебіг зовнішньої трудової міграції з України. Актуальність роботи обумовлена обмеженістю аналітичних досліджень із проблематики міграції населення в період пандемії. Якщо до початку 2020 р. зміни у формуванні потоків зовнішньої трудової міграції відбувались переважно під впливом розвитку внутрішньої ситуації у країні та трансформацій політичних відносин України з тими чи іншими зарубіжними країнами, то в умовах COVID-19 тенденції зовнішньої трудової міграції з України докорінно змінились саме з незалежних від соціально-економічної ситуації причин. Метою статті є оцінка змін масштабів трудової міграції внаслідок COVID-19 та визначення перспектив зовнішньої трудової міграції українців. Відповідні аналітичні розробки стали основою для формування рекомендацій щодо коригування міграційної політики України в пандемічний та постпандемічний періоди. Новизною дослідження є визначення впливу COVID-19 на параметри зовнішньої трудової міграції з України та оцінка вірогідних перспективних трансформацій міграційних тенденцій. Для реалізації дослідження використано абстрактно-логічний та системний підхід, метод експертних оцінок.

Здійснено аналіз міграційної ситуації в Україні в останні роки, визначено новітні зрушення у напрямках та масштабах зовнішньої трудової міграції. Проаналізовано тенденції міждержавного руху населення після початку пандемії COVID-19. Визначено перспективи зовнішньої міграції населення України. Майбутнє цього процесу залежа-

тиме від темпів відновлення економіки в Європі та світі загалом і тамтешнього попиту на робочу силу з інших країн. Вірогідною є зміна структури зайнятості українських трудових мігрантів за видами діяльності: мігранти, які до пандемії були зайняті не в сільському господарстві, не так швидко поновлять трудові поїздки, а ті, хто залишилися у країнах-реципієнтах, — намагатимуться влаштуватися у сільському господарстві та дотичних видах діяльності. Зміниться й географія трудових поїздок, вірогідною є нова переорієнтація частини мігрантів — зі Східної Європи на Західну, передусім Німеччину та Сполучене Королівство, які за рівнем заробітних плат далеко випереджають традиційні країни працевлаштування українців (Польщу, Чехію й навіть Італію).

Ключовим елементом політики утримання частини мігрантів в Україні є кардинальна недекларативна зміна ставлення держави до малого та середнього бізнесу. Необхідно залучати представників такого бізнесу до формування державної політики, у т. ч. виходу з карантину, підтримки підприємництва. Слід також упроваджувати дієві програми підтримки підприємництва, зокрема за прикладом країн ЄС. Щодо тих мігрантів, які навіть за найкращих умов не зацікавляться відкриттям бізнесу в Україні, потрібна стратегія, спрямована на те, щоб, з одного боку, не втратити цих людей для України, а з іншого, на отримання максимальних вигод від співпраці з діаспорою. Це сприятиме поліпшенню ситуації в економіці й покращенню іміджу та посиленню впливовості України у світі.

Ключові слова: зовнішня трудова міграція, пандемія COVID-19, оцінювання впливу, прогнозування, міграційна політика.

Постановка проблеми, актуальність. Упродовж останніх десятиріч Україна впевнено підтримує статус світового донора робочої сили. За різними оцінками, річна кількість зовнішніх трудових мігрантів коливається від 2 до 5 млн осіб, за найреальнішими оцінками — від 2,7 до 3 млн [1]. Контингент трудових мігрантів складається з двох порівнянних за чисельністю груп — довгострокових мігрантів, які перебувають у країнах-реципієнтах по кілька років, і короткострокових, зазвичай т. з. циркулярних — що виїжджають час від часу на сезонні або разові роботи з постійним поверненням на Батьківщину. В будь-який момент частина (від 30 до 70 %) короткострокових працівників перебуває в Україні.

За даними третього загальнонаціонального опитування з питань трудової міграції [2], основними центрами тяжіння трудових мігрантів з України є Польща (39 % мігрантів), Росія (26 %), Італія (11 %) та Чехія (9 %). Доволі багато українців працюють у США, Білорусі, Португалії, Угорщині, Ізраїлі, Фінляндії, Німеччині, Іспанії, Греції, Великій Британії. Сформовані міграційні потоки з України до країн Балтії, Хорватії, Словенії, Франції.

Зовнішня трудова міграція українських громадян від моменту зародження у середині 1990-х рр. і до початку 2020 р. зазнала низки трансформацій. Так, постійно змінювалася структура мігрантів за географічними напрямками поїздок, а також сама психологія мігрантів. Майже всі заробітчани на початку здійснення своєї трудової міграції розглядають її як тимчасове явище: «поїду-зароблю-повернусь». Однак із часом у більшості

цілі змінюються, стають більш амбітними і довгостроковими, стосуються не просто заробітків, спрямованих на поточне споживання, а на заощадження, часто на відкриття власної справи в Україні, на налагодження необхідних і привабливих зв'язків. Переважно це супроводжується адаптацією до умов країн-реципієнтів, розширенням можливості працевлаштування і зростанням заробітків. Пізніше заробітчани звикають до міграції як стилю життя, а довгострокові мігранти ще й відвикають від життя на Батьківщині й перестають відчувати себе вдома навіть під час епізодичних відвідувань родичів.

Загалом, особи, які виїжджають до більш віддалених країн, зокрема Південної Європи, зазвичай залишаються там працювати на тривалий термін, тоді як мігранти до сусідніх країн частіше орієнтовані на періодичні короткі поїздки з постійним поверненням в Україну. Відповідно, розширення географії зовнішніх міграцій, включення до країн призначення Італії, Іспанії, Португалії сприяло посиленню тенденції переходу тимчасової трудової міграції у постійну форму, виїзду членів сімей довгострокових трудових мігрантів до країн-реципієнтів.

Українські мігранти здебільшого не конкурують у країнах призначення з місцевим населенням за престижні вакансії на ринку праці, а займають менш привабливі робочі місця. Напередодні пандемії лише трохи більше чверті українських заробітчан мали за кордоном роботу, відповідну кваліфікації, отриманій в Україні, натомість понад третина працювали на роботах, які кваліфікації не потребують. Українці з робітничими професіями у результаті міграції за кордон зазвичай зберігають або навіть підвищують свій кваліфікаційний статус, навпаки, представники професій, пов'язаних переважно з розумовою працею, змушені займатись менш кваліфікованими роботами. Взагалі наші співгромадяни переважно займаються роботами, що мало сприяють підвищенню їх кваліфікації, але водночас життя в суспільстві з більш розвиненою демократією неминуче формує навички, корисні для майбутньої продуктивної діяльності в Україні.

При цьому до початку 2020 р. зміни у формуванні потоків зовнішньої трудової міграції відбувались переважно під впливом розвитку внутрішньої ситуації у країні та трансформацій політичних відносин України з тими чи іншими зарубіжними країнами. COVID-19 став феноменом, вплив якого на суспільне життя далеко виходить за традиційні межі епідемій, екологічних та техногенних катастроф, глобальних економічних криз. Виникли такі небачені упродовж останніх кількох десятиліть явища, як закриття кордонів, обмеження економічної діяльності, вимушене повернення цілком успішних мігрантів та неможливість здійснення чергової поїздки циркулярними мігрантами. Тенденції зовнішньої трудової міграції з України докорінно змінено, причому саме з незалежних від соціально-економічної ситуації в Україні причин, і наукова оцінка та осмислення цих

змін стає необхідною умовою формування виваженої та ефективної міграційної політики в умовах пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми зовнішньої трудової міграції в різні періоди розвитку незалежної України детально розглянуті у працях низки вітчизняних науковців, зокрема, О. Малиновської (O. Malynovska), І. Прибиткової (I. Prybytkova), М. Романюка (M. Romanuk) та ін. Разом із тим, аналітичні дослідження міграційних процесів у період, що минув після початку епідемії COVID-19, є нечисленними. Можна згадати окремі роботи, присвячені міграційним проблемам у період пандемії, наприклад, дослідження фахівців НУО «Європа без бар'єрів» [3]. Однак, ці дослідження зосереджуються скоріше на оцінці трансформацій міграційної політики країн-реципієнтів, ніж на питаннях поведінки українських мігрантів в умовах COVID-19.

Метою статті є оцінка змін масштабів трудової міграції внаслідок COVID-19 та визначення перспектив зовнішньої трудової міграції українців. Відповідні аналітичні напрацювання стали основою для розроблення рекомендацій щодо коригування міграційної політики України в пандемічний та постпандемічний періоди.

Новизною дослідження є визначення впливу COVID-19 на параметри зовнішньої трудової міграції з України та оцінка вірогідних перспективних трансформацій міграційних тенденцій.

Методи дослідження — абстрактно-логічний, системний підхід, експертних оцінок. Основною проблемою реалізації дослідження стала обмеженість (а подекуди — й відсутність) інформації щодо перебігу міграційних процесів у період епідемії.

Виклад основного матеріалу. Новітні зрушення у зовнішній трудовій міграції. Найбільш різкі зміни напрямів і масштабів міграції відбулись після початку конфлікту 2014 р. — до поїздок на роботу за кордон долучилося чимало громадян, які раніше не виявляли в цьому зацікавленості, включно із високоосвіченими та висококваліфікованими особами; істотно зросла частка молоді, зокрема, за рахунок збільшення масштабів освітньої міграції. Різко посилились темпи переорієнтації заробітчан із Росії на країни ЄС, передовсім на Польщу, що стала найбільшим осередком українських заробітчан за кордоном.

Загалом військові дії вплинули на перебіг міграційних процесів не стільки безпосередньо, скільки через викликані ними соціально-економічні, психологічні й політичні негаразди. По-перше, чимало людей до вимушеного переїзду спонукало елементарне прагнення безпеки. По-друге, далось взнаки різке обмеження можливостей достойної зайнятості й заробітків. По-третє, далеко не всі мешканці тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та Криму (меншою мірою) погодились жити на непідконтрольних українській владі територіях. В умовах неминучості

довгострокової міграції багато з них прийняли більш ризиковане, але й більш перспективне рішення щодо виїзду за межі України. До цього додалось (в окремих випадках) і прагнення уникнути участі у військових діях.

Другим за хронологією, але не за значенням, стало зростання міграції українців в 2018—2019 рр. через збільшення попиту на робочу силу в більшості європейських країн та обумовлене цим спрощення правил працевлаштування іноземців (найперше до цього вдалися Польща та Чехія, вже 2020 р. «відкрився» гігантський ринок праці Німеччини, практично легалізують незареєстрованих мігрантів Італія і Португалія). Додатковим важелем заохочення трудової міграції саме українців є їх високий професійно-освітній рівень та культурна близькість. Можливості міжнародної мобільності українців значно розширено завдяки безвізовому режимові з ЄС. Він не забезпечив громадянам України необмежений доступ до країн ЄС, але зробив закордонні подорожі простішими й дешевшими, полегшив пошук місця роботи чи навчання за кордоном, а отже, міграції. Потенційні мігранти до країн ЄС можуть легально перебувати в європейських країнах 3 місяці поспіль, за цей час вони можуть спробувати знайти роботу, оцінити можливості працевлаштування та загальні умови перебування «на місці» і прийняти більш виважене рішення щодо міграції. У перші 10 місяців після запуску безвізового режиму ним скористалось майже 500 тис. громадян України. Українці визнали введення безвізу найважливішою політичною подією 2017 року [4].

Оцінка змін масштабів трудової міграції внаслідок COVID-19. Пандемія COVID-19 внесла суттєві корективи у тенденції трудової міграції. Введення карантину спричинило не тільки різке обмеження мобільності населення, а й призупинення або скорочення діяльності багатьма підприємствами і навіть цілими секторами економіки, де працювали мігранти з України. Загалом трудові мігранти, включно із українськими, є однією із тих груп, які під час стрімкого поширення COVID-19 найбільше постраждали через втрату роботи, заробітків, неможливість отримання належного соціального захисту у країнах перебування. За результатами дослідження, проведеного в Польщі, після введення карантину у цій країні майже третина українських мігрантів повністю або частково втратили роботу [5] і, відповідно, заробітки, у багатьох закінчувався термін перебування. Однак це стосується не всіх категорій мігрантів. Так, більшість країн доклали зусиль для утримання на своїй території медиків (різного рівня кваліфікації), домашніх працівників та різного роду обслуговуючого персоналу. Зокрема, Велика Британія продовжила візи близько 2800 медичним працівникам-мігрантам, до яких належать лікарі, медсестри та фельдшери. Зміни стосуються також членів їхніх сімей [6].

Різке обмеження міждержавного транспортного руху, часткове відновлення прикордонного контролю та закриття кордонів у межах Шенген-

ської зони, інформація про повне закриття кордонів Україною у поєднанні із проблемами на ринку праці спричинили масове повернення мігрантів. За інформацією посла України в Польщі А. Дециці, упродовж періоду максимально інтенсивного повернення (від 13 березня до початку квітня) Польщу (основного реципієнта української робочої сили) залишили 150 тис. наших заробітчан [7]. Загалом, за даними Всеукраїнської Асоціації компаній з міжнародного працевлаштування, від середини березня до кінця травня 2020 р. до України повернулись близько 500 тис. мігрантів, переважно тих, хто мав короткострокові контракти. Довгострокові мігранти, чимало з яких мають дозвіл на постійне проживання, а іноді й громадянство країн-реципієнтів, переважно залишились за кордоном. Однак масштаби повернення мігрантів не мали ознак масової евакуації. За даними Держприкордонслужби України, упродовж березня-травня позитивне сальдо в'їзду громадян України склало 429 тис. осіб (для порівняння: у грудні 2019 р. позитивне сальдо склало 400 тис. осіб й було повністю компенсоване виїздом у наступні два місяці) [8]. Сума надходжень приватних переказів з-за кордону у березні-квітні 2020 р. порівняно із сумою надходжень попереднього (рекордного) року скоротилась лише на 8 %: з \$1,892 до \$1,748 млрд. Однак до оцінок зменшення масштабів української трудової міграції слід додати приблизно 200 тис. вимушених відмов від чергових поїздок, зокрема, сезонних сільськогосподарських працівників та будівельників, які зазвичай не виїжджають на заробітки взимку.

Перспективи зовнішньої міграції населення України. Хоча в умовах пандемії COVID-19 інтенсивність зовнішньої трудової міграції українців різко знизилась, причини, що породили заробітчанство та обумовили його значні масштаби, збереглись. Майбутнє цього процесу залежатиме від темпів відновлення економіки в Європі та світі загалом і тамтешнього попиту на робочу силу з інших країн. Однак масове прагнення відновити свою міграційну активність з боку тих, хто вимушено повернувся до України або відмовився від чергових виїздів через карантин, не викликає сумнівів. За нового падіння курсу національної валюти (гривні) щодо євро та валют країн Східної Європи (злогого, крони, форинта) імовірно збільшення масштабів зовнішньої міграції, зокрема, за рахунок зниження привабливості внутрішньої міграції. Безперечно, якщо рецесія в світі, особливо в Європі, триватиме довго, і попит на робочу силу не буде відновлено в повному обсязі, подальшого зростання масштабів зовнішньої міграції не відбудеться. Але такий сценарій розвитку виглядає найменш імовірним, беручи до уваги власне українські економічні перспективи. Та й досвід останніх місяців демонструє небажання жителів розвинених країн займатись «мігрантськими» роботами навіть в умовах безробіття.

Вірогідною, принаймні в найближчому періоді, є зміна структури попиту на українську робочу силу.

Нема жодних підстав очікувати зниження попиту в сільському господарстві: за оцінками європейських науковців, потреба в сезонних аграрних працівниках Німеччини, Італії та Сполученому Королівстві становить від 300 до 400 тис. у кожній; зберігається значний попит Польщі, аграрії якої працюють у Німеччині й Нідерландах. Уже навесні 2020 р. нестача сезонних трудових мігрантів серйозно вплинула на розвиток сільського господарства в країнах Європи. Тільки Фінляндія щороку залучає від 12 до 15 тисяч українців, зокрема для роботи на сільськогосподарській техніці та більш пізніх роботах зі збору врожаю ягід тощо [9]. Європейська комісія рекомендувала урядам країн ЄС спрощення процедури перетину кордонів для сезонних працівників найпотрібніших спеціальностей (наприклад, обмеження тестовими перевірками стану здоров'я). Від квітня 2020 р. уряд України отримує запити від Австрії, Фінляндії, Данії, Норвегії та інших країн щодо можливості використання українських працівників на сезонних роботах [10]. Декілька авіарейсів із трудовими мігрантами вилетіли до Європи, що викликало значний суспільний резонанс. У Польщі, яка є наразі основною країною призначення для трудових мігрантів з України, аграрні спілки, будівельні асоціації, представники м'ясопереробної промисловості тощо звернулись до уряду з проханням створити умови для подальшої зайнятості українців. У польській урядовій програмі виходу з кризи передбачено можливість для іноземців, у яких під час карантину завершиться термін віз та дозволів на перебування, продовжити його не тільки на весь період карантину, а й на 30 днів після його завершення. Працівникам, котрі працювали за трудовими угодами на підприємствах, змушених припинити свою діяльність через коронавірус, виплачувалось 80 % зарплати, а тим, хто уклав з роботодавцем угоди підряду (таких серед українців більшість), — 80 % мінімальної зарплати. Великі польські рекрутингові агентства пропонували мігрантам, у яких спливає строк чинності документів, безкоштовно оформити дозволи на перебування в Польщі на термін до трьох років. Більше того, за власний рахунок вони створили кілька пунктів, де працівники, що прибувають з України, можуть пройти обов'язкову обсервацію перед початком роботи. Про масову легалізацію нелегальних мігрантів, зайнятих у сільському господарстві та сфері домашніх послуг, оголосив уряд Італії. Вона торкнеться, за оцінками італійського видання *Corriere Della Sera*, 260 тис. осіб [11], серед яких, очевидно, багато українців.

Згідно з рекомендаціями Єврокомісії, сезонних аграрних працівників (разом із медичними працівниками, прикордонниками, транспортниками, дипломатами, транзитними пасажирями, пасажирями, що подорожують у зв'язку з невідкладними сімейними обставинами або потребують міжнародного захисту) включено до переліку осіб, на яких тимчасові обмеження щодо поїздок до Євросоюзу не поширюються [12].

Будівельній галузі, де до карантину було зайнято найбільше українських мігрантів, для повного відновлення діяльності потрібно більше часу; це ж стосується обробної промисловості, сфери діяльності готелів та ресторанів. Послабивши обмеження для в'їзду сезонних працівників, країни ЄС зберігають їх для інших категорій заробітчан. Тож мігранти, які до пандемії були зайняті не в сільському господарстві, не так швидко поновлять трудові поїздки, а ті, хто залишився у країнах-реципієнтах, — намагатимуться влаштуватись у сільському господарстві та дотичних видах діяльності.

Складна ситуація на ринках праці більшості східноєвропейських країн, обумовлена впливом значної частини їхніх громадян на заробітки до більш розвинутих економік із вищою зарплатою і кращими перспективами, змушує не тільки спрощувати процедури працевлаштування, а й знижувати вимоги до робочої сили. Якщо ще декілька років тому роботодавці Польщі, Чехії, Словаччини наймали на роботу переважно досвідчених кваліфікованих працівників (за винятком випадків, коли потрібна некваліфікована робоча сила), то перед спалахом COVID-19 вони погоджувались навіть на підготовку/перепідготовку за власний кошт упродовж 1-2 місяців. Враховуючи те, що українські трудові мігранти конкурують за робочі місця переважно з іншими мігрантами, а не з місцевими мешканцями, скоріше за все, така практика відновиться із подоланням найгостріших проявів рецесії.

Імовірно зміниться географія трудових поїздок, хоча й не одразу. Вірогідною є нова переорієнтація частини мігрантів — зі Східної Європи на Західну, передусім Німеччину та Сполучене Королівство, які за рівнем заробітних плат далеко випереджають традиційні країни працевлаштування українців (Польщу, Чехію й навіть Італію). Відповідно, за даними різних обстежень, саме Німеччина є найбажанішою країною зайнятості для українців [13]. До суто економічних мотивів додаються й політичні рішення: Німеччина відкрила ринок праці для мігрантів з-за меж ЄС з березня 2020 р., а після *Brexit* можливості українців працювати в Сполученому Королівстві майже не відрізняються від тих, що мають громадяни східноєвропейських країн ЄС. Таким чином, напрацьована схема працевлаштування українських мігрантів у Німеччині через польські компанії, які виступали своєрідним посередником, направляючи їх у «відрядження», зміниться значно легальнішою.

Що може зробити український Уряд. Глобалізація створює передумови вільного переміщення робочої сили між країнами та континентами і закриті через карантин кордони неминуче відкриватимуться. Цього потребуватиме економіка і вимагатиме суспільство. Власне, різні вже укладені домовленості між країнами, відновлення міжнародного авіасполучення, особливо до туристичних країн, є наочним свідченням початку такого про-

цесу. Відповідно, і масштабний вплив економічно активного населення до країн із вищими зарплатами та кращими можливостями працевлаштування, кращою освітою тощо неминуче відновиться. І навіть за умови дуже швидкого соціально-економічного розвитку України й досягнення рівня та якості життя, співставних зі стандартами розвинутих стабільних суспільств, зовнішні міграції не тільки зберігатимуться, а й зростатимуть.

Оцінюючи наслідки такого обміну, слід виходити з наявності / відсутності зв'язків мігранта з батьківщиною (через бізнес, родичів, друзів), із перспектив повернення до України або остаточного від'їзду із усією родиною.

Безперечно, зовнішня трудова міграція українців має достатньо позитивних наслідків (надходження валюти, підвищення рівня життя численних груп населення і цілих територій, зниження напруги на ринку праці, засвоєння ринкової свідомості, цінностей і норм демократичного суспільства тощо). За даними НБУ, в 2019 р. обсяг приватних переказів з-за кордону становив майже \$12 млрд, а в січні-квітні 2020 р. до України надійшло понад 3,7 млрд. Зрозуміло, що ці кошти дають змогу значній частині населення, в основному, західних областей (а найбільше від карантину втратила економіка туристичних регіонів), пережити економічні негаразди. Але не можна нехтувати й посиленням депопуляції, загостренням проблем старіння і відповідно пенсійного забезпечення (виїжджають переважно молоді люди), урешті-решт проблемами економічного розвитку через брак кваліфікованих працівників. Наразі в Україні є масштабне безробіття (на рівні приблизно 2 млн осіб) і незадоволений попит на робочу силу, що стає перешкодою розвитку багатьох підприємств.

На жаль, багато активних, мобільних, конкурентоспроможних громадян України визначають свої перспективи виїзду, виходячи не стільки зі стану особистого життя, скільки із загальної низької оцінки ситуації в країні [1]. Цей міграційний чинник є значно небезпечнішим за просте бажання заробити кошти. В останньому випадку зберігається доволі висока імовірність повернення мігранта, тоді як комбінація індивідуальних планів із втратою віри у перспективність їх реалізації в українському суспільстві формує настрої на постійну еміграцію. Тому реалізація політики запобігання масовому виїзду та хоча б часткового повернення мігрантів неможлива без надання цим особам чіткої перспективи в Україні.

Повертати людей, які працюють за кордоном, досить важко. Досвід наших східноєвропейських сусідів, а до цього країн Південної Європи, свідчить, що трудові мігранти повертаються лише за поєднання стабільного економічного зростання на Батьківщині із цілеспрямованою державною політикою щодо заохочення повернення. Повернення ж у зв'язку з пандемією COVID-19 є форс-мажором, нетиповим явищем.

Навіть сподівання на відмову від подальших поїздок усіма, хто недавно повернувся, є наївним. Головна причина цього — неготовність економіки

України забезпечити достатньо привабливі умови й оплату праці (хоча б на рівні 70 % тієї, яку реально можна отримувати за кордоном) усім тим, хто хоче і може працювати. Адже тільки це може спонукати українців відмовлятися від міграційних поїздок або швидше повертатись з-за кордону. В короткотерміновій перспективі необхідно допомогти відновитись мікро- і малому бізнесу, запропонувати громадські роботи як тимчасовий вихід із масового безробіття, через механізми концесії, публічно-приватного партнерства, державні закупівлі створити робочі місця в тих галузях, що дають значний мультиплікативний ефект (зокрема, в будівництві). Але всі ці робочі місця не будуть високооплачуваними, особливо за умов значного безробіття. Вони не стануть альтернативою робочим місцям, доступним за кордоном.

Будь-які намагання штучно стримати трудову міграцію є марними. Заборона на виїзд тільки сприятиме посиленню протестних настроїв і напруги в суспільстві загалом. До того ж, у випадку загибелі врожаю в європейських країнах через відсутність мігрантів (а місцеві жителі не бажають займатись його збиранням) значно зростає небезпека продовольчої кризи у світовому масштабі, при цьому громадська думка європейців імовірно покладатиме провину за це саме на Україну.

Але, хоча більшість заробітчан готові виїхати при першій можливості, шанс на утримання певної їх частини є. Йдеться передусім про тих, хто накопичив достатньо коштів за період роботи за кордоном, хто не зовсім задоволений тамтешніми умовами праці. Мігранти, чия поїздка виявилась невдалою, також скоріш за все не намагатимуться її повторити.

Після перебування за кордоном упродовж тривалого часу мігранти повертаються в суспільство, яке встигає змінитись за період їхньої відсутності. Тому такі особи потребують психологічної адаптації, допомоги у працевлаштуванні, відновленні і визнанні документів, підтвердженні результатів неформального професійного навчання, забезпеченні продовження освіти дітей тощо. Особи похилого віку потребують допомоги в оформленні зароблених за кордоном пенсій, їм складно зробити це самостійно, без професійної допомоги. Ті, хто нагромадив серйозні кошти, в умовах вимушеного повернення можуть задуматись про те, щоб вкласти їх у свою справу в Україні, але це потребує адекватної діяльності влади, особливо щодо кредитної та консультаційної підтримки.

Ключовим елементом політики утримання частини мігрантів в Україні є кардинальна недекларативна зміна ставлення держави до малого та середнього бізнесу. І в цьому контексті політику щодо підприємництва в період карантину важко назвати адекватною. Обмеження щодо діяльності дрібних магазинів дійсно виправдані на перших етапах епідемії: для організації обмеженого доступу покупців малому підприємцю слід було наймати додаткового працівника, і далеко не всі були до цього готові, тоді як у великому супермаркеті потрібний результат досягався шляхом перероз-

поділу обов'язків між наявними працівниками. Згодом люди звикли до порядку, і потреба у постійному контролі дій покупців зменшилась. Натомість громадськості та підприємцям стало важко розуміти, чому малі продуктові магазини, кіоски, ринки зачинені, а великі супермаркети працюють. А те, що при цьому працювали великі непродовольчі магазини, аж ніяк не сприяло довірі до влади.

На жаль, багато можливостей втрачено. Але хоча б на нинішньому етапі необхідно залучати представників малого та середнього бізнесу до формування державної політики, у т.ч. виходу з карантину, підтримки підприємництва. Важливим є своєчасне і повноцінне інформування підприємців щодо політичних рішень. Слід також упроваджувати дієві програми підтримки підприємництва, зокрема за прикладом країн ЄС.

Політика повернення має супроводжуватись заходами щодо підвищення ефективності використання грошових переказів мігрантів. Це не лише засіб забезпечення добробуту окремих верств населення, але й потенційне джерело економічного зростання. Приватні грошові перекази в Україну стабільно перевищують 10 % ВВП і втричі — прямі іноземні інвестиції. Звісно, на відміну від прямих інвестицій, тільки невелика частина особистих грошових переказів спрямовується на відкриття бізнесу, але кожна гривня, витрачена в Україні, так або інакше працює на вітчизняну економіку. Навіть якщо гроші витрачаються на поточне споживання, вони збільшують сукупний платоспроможний попит, а отже, створюють передумови для заробітків (безумовно, далеко не завжди легальних) доволі широкому загалу. Достатньо проаналізувати територіальну диференціацію новобудов у сільській місцевості, звернути увагу на різницю між поселеннями, багато мешканців яких працюють за кордоном, і тими, де заробітчан практично нема. З огляду на нерівномірність територіального розподілу і приватних грошових переказів, і прямих іноземних інвестицій, слід зробити висновок, що принаймні ті територіальні громади, звідки виїжджають на заробітки багато людей, отримують безумовний зиск.

Використання результатів міграції в інтересах розвитку, знову ж таки, тісно пов'язане з поліпшенням бізнес-клімату в країні. Низкою країн світу накопичено позитивний досвід залучення капіталу мігрантів в економіку, зокрема сумісного фінансування соціально значущих для громад бізнес-проектів. Наприклад, у Молдові від 2010 р. діє програма *PARE 1+1*. Її учасники, мігранти або члени їхніх сімей, які подають підтвердження закордонного походження коштів, на кожний вкладений у бізнес лей можуть отримати лей від проекту. За час реалізації програми станом на квітень 2016 р. обсяг інвестицій в економіку Молдови сягнув 340 млн лейв (23 млн доларів США). Сума грантів становила 128 млн лейв (8,8 млн доларів США). Тобто кожний лей, витрачений на підтримку бізнес-починань мігрантів, залучив до економіки 2,7 лея [14].

Для підвищення ефективності залучення «мігрантських» заробітків в економіку України потрібно, по-перше, раз і назавжди припинити розмови про оподаткування переказів трудових мігрантів, адже вони майже виключно є внутрішньосімейними трансферами. По-друге (про що уже давно говорять фахівці), слід звільнити від митних зборів засоби виробництва, що ввозяться в країну мігрантами, котрі повернулись, для відкриття та розширення власного бізнесу.

Щодо тих мігрантів, які навіть за найкращих умов не зацікавляються відкриттям бізнесу в Україні, потрібна інша стратегія. Йдеться про те, щоб, з одного боку, не втратити цих людей для України, а з іншого, про отримання максимальних вигод від співпраці з діаспорою. Це сприятиме поліпшенню ситуації в економіці й покращенню іміджу та посиленню впливовості України у світі.

Світовий досвід показує, що діаспора за лояльності до країни свого походження може стати вагомим лобістом інтересів останньої в країнах проживання представників діаспори. Так, стратегічне партнерство США з Ізраїлем не останньою чергою є результатом лобістської діяльності єврейської діаспори в США. Масштабна міграція китайців до країн Південно-Східної Азії спричинила посилення впливу Китаю в цьому регіоні.

Успішним прикладом співпраці з діаспорою є функціонування Міжнародної української школи, створеної в 2007 р. Цей державний навчальний заклад забезпечує можливість освіти українських дітей, батьки яких тимчасово чи постійно перебувають за кордоном. Діти українських мігрантів мають можливість навчатись та отримувати державні сертифікати України про освіту. Навчання здійснюється через приватні та суботні українські школи в інших країнах, а також шляхом дистанційної та екстернатної форм навчання. Зараз у Міжнародній українській школі навчаються 3,3 тис. дітей, що мешкають у 78 країнах [15]. Діяльність школи забезпечує важливі передумови для реінтеграції дітей мігрантів, які повертаються, зокрема, їх доступ до освіти в Україні.

Висновки. Наразі більшість мігрантів перебуває у стані невизначеності. З одного боку, вони тимчасово відрізані від закордонних заробітків, з іншого, навіть в умовах неможливості здійснення міграції їх не цікавлять вакансії, котрі пропонуються на ринку праці України. Певним виходом із ситуації може бути організація та залучення мігрантів до тимчасових робіт на період їх перебування в Україні. Потрібно регулярно інформувати цих осіб щодо переговорів з урядами країн-реципієнтів, їх результатів, можливостей легального працевлаштування та міграції (наприклад, шляхом створення спеціального порталу), а також щодо можливості отримання соціальної підтримки.

Уже давно назріла потреба розробки та впровадження програм циркулярної міграції сумісно з урядами країн призначення наших мігрантів.

Це вигідно обом сторонам, тому Україна має реальні можливості домогтись про залучення країн ЄС до фінансування таких програм. У цьому контексті новітні патерни міграції сезонних працівників з України на основі міжурядових домовленостей, безумовно, є позитивним явищем. Українським важливим напрямом дій є запровадження програм, спрямованих на легальне працевлаштування за кордоном: це сприятиме захисту прав наших співвітчизників за кордоном і швидшому досягненню поставлених мігрантами цілей, пов'язаних передусім із накопиченням активів. У рамках легалізації необхідно також активізувати переговорний процес щодо укладення угод про пенсійне забезпечення з країнами, де працюють українські мігранти, здійснювати контроль за реалізацією чинних угод.

Дуже важливим є подолання в українському суспільстві негативних стереотипів щодо міграції. За допомогою освітніх та комунікативних засобів потрібно наполегливо роз'яснювати, що «міграція — це не проблема, що потребує розв'язання, а реальність, з якою належить рахуватись і яку необхідно облаштовувати» [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018.
2. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2017.
3. Minich R., Kravchuk P. The Impact of COVID-19 on Ukrainian Labour Migrants in Czechia, Hungary, Poland and Italy. Policy Brief URL: https://www.pragueprocess.eu/documents/repo/212/Policy_Brief_Minich_Kravchuk_EN.pdf (дата звернення 03.06.2020).
4. Рік безвізу: короткі підсумки для України. URL: https://zik.ua/news/2018/06/11/rik_bezvizu_kороткі_pідsumky_dlya_ukrainy_1343305 (дата звернення 03.06.2020).
5. Третя українських заробитчан в Польщі втратили або обмежили роботу. URL: <https://ubr.ua/labor-market/work-in-figures/tret-ukrainskikh-zarobitchan-v-polshe-poterjali-ili-ohranichili-rabotu-3891760> (дата звернення 03.06.2020).
6. Independent. Coronavirus: Thousands of foreign NHS workers to have UK visas extended for one year. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/coronavirus-nhs-visa-doctor-nurse-paramedics-home-office-migrants-a9438211.html> (дата звернення 16.07.2020).
7. «Дуже важко вижити». Чому українці масово рвуться на роботу за кордон. URL: <https://ampua.org/novyny/duzhe-vazhko-vizhiti-chomu-ukrainci-maso/> (дата звернення 16.07.2020).
8. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://q.rating.zone/> (дата звернення 16.07.2020).
9. Урядовий портал. На 15 тисяч українських сезонних працівників розраховують фінські фермери цього року / Вадим Пристайко. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vadim-pristajko-razom-z-finskimi-kolegamiuryad-ukrayini-dopomozhe-ukrayinskim-pracivnikam-organizovano-distatsiya-na-sezonni-roboti> (дата звернення 16.07.2020).

10. Стало відомо, в які країни збираються українці на роботу. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/news/010520-stalo-vidomo-v-yaki-krayiny-zbyrayutsya-ukrayinci-na-robotu> (дата звернення 16.07.2020).
11. Італія оголосила масову легалізацію трудових мігрантів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/05/14/7109905/> (дата звернення 16.07.2020).
12. Євросоюз вводить нові правила в'їзду через коронавірус: що зміниться. URL: <https://prm.ua/yevrosoyuz-vvudit-novi-pravila-v-yizdu-cherez-koronavirus-shho-zminitsya/> (дата звернення 16.07.2020).
13. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, Молдова, Білорусь та Грузія, 2019. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_2019_ukr_print.pdf (дата звернення 03.06.2020).
14. Каждый лей, выделенный программой PARE 1+1, привлек 2,7 лея в экономику. URL: <https://point.md/ru/novosti/ekonomika/kazhdij-lej-videlennij-programmoj-pare-11-privlek-27-leya-v-ekonomiku> (дата звернення 03.06.2020).
15. Офіційний сайт Міжнародної української школи. URL: <https://uis.org.ua> (дата звернення 03.06.2020).

REFERENCES

1. *Ukrainske suspilstvo: mihratsiyni vymir : nats. dopovid [Ukrainian society: the migration dimension. National report]* (2018). Institute of Demography and Social Studies of NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
2. *External labor migration of the population (according to the results of the modular choice of the survey). Statistical bulletin.* (2017). State Statistics Service of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
3. Minich, R., & Kravchuk, P. (2020). *The Impact of COVID-19 on Ukrainian Labour Migrants in Czechia, Hungary, Poland and Italy. Policy Brief.* Retrieved from https://www.pragueprocess.eu/documents/repo/212/Policy_Brief_Minich_Kravchuk_EN.pdf
4. Rik bezvizu: korotki pidsumky dlia Ukrainy [The Year of visa-free regime: Short Summaries for Ukraine] (2018). *zik.ua* Retrieved from https://zik.ua/news/2018/06/11/rik_bezvizu_korotki_pidsumky_dlya_ukrainy_1343305 [in Ukrainian].
5. Tret ukrainskikh zarobitchan v Polshe poteryali ili ogranichili rabotu [A third of Ukrainian workers in Poland lost or limited their work] (2020). *ubr.ua* Retrieved from <https://ubr.ua/labor-market/work-in-figures/tret-ukrainskikh-zarobitchan-v-polshe-poterjali-ili-ohranichili-rabotu-3891760> [in Russian].
6. Independent. Coronavirus: Thousands of foreign NHS workers to have UK visas extended for one year (2020). *www.independent.co.uk* Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/coronavirus-nhs-visa-doctor-nurse-paramedics-home-office-migrants-a9438211.html>
7. "Duzhe vazhko vyzhyty". chomu ukraintsi masovo rvutsia na robotu za kordon ["It's very difficult to survive." Why Ukrainians are rushing to work abroad en masse] (2020). *ampua.org* Retrieved from <https://ampua.org/novyny/duzhe-vazhko-vizhiti-chomu-ukrainci-maso/> [in Ukrainian].
8. Reitynh. Biznes v ofitsiynykh tsyfrakh [Rating. Business in official figures] (n.d.). *q.rating.zone* Retrieved from <https://q.rating.zone/> [in Ukrainian].
9. Na 15 tysiach ukrainskykh sezonnykh pratsivnykiv rozrakhovuiut finski fermery tsoho roku, — Vadym Prystaiko [Government portal. Finnish farmers are counting on 15,000 Ukrainian seasonal workers this year, - Vadym Prystaiko] (2020). *kmu.gov.ua* Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/vadim-pristajko-razom-z-finskimi-kolegamiuryad->

- ukrayini-dopomozhe-ukrayinskim-pracivnikam-organizovano-distatisya-na-sezonni-roboti [in Ukrainian].
10. Stalo vidomo, v yaki krainy zbyraiutsia ukraintsi na robotu [It became known in which countries Ukrainians are going to work] (2020). *day.kyiv.ua* Retrieved from <http://day.kyiv.ua/uk/news/010520-stalo-vidomo-v-yaki-krainy-zbyrayutsya-ukrayinci-na-robotu> [in Ukrainian].
 11. Italiia oholosyla masovu lehalizatsiiu trudovykh mihrantiv [Italy has announced the mass legalization of migrant workers] (2020). *eurointegration.com.ua* Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/05/14/7109905/> [in Ukrainian].
 12. Yevrosoiuz vvodyt novi pravyla vizdu cherez koronavirus: shcho zminytsia [The European Union is introducing new rules for entry through the coronavirus: what will change] (2020). *prm.ua* Retrieved from <https://prm.ua/yevrosoyuz-vvodyt-novi-pravila-v-yizdu-cherez-koronavirus-shho-zminitsya/> [in Ukrainian].
 13. International Organization for Migration. (IOM). (2019). Survey on migration and human trafficking in Ukraine, Moldova, Belarus and Georgia, 2019. *iom.org.ua* Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_2019_eng_print.pdf
 14. Kazhdyj lej, vydelennyj programmoj PARE 1+1, privlek 2,7 leya v ekonomiku [Each lei allocated by PARE 1+1 program attracted 2.7 lei to the economy] (2016). *point.md* Retrieved from <https://point.md/ru/novosti/ekonomika/kazhdij-lej-videlennij-programmoj-pare-1-1-privlek-2-7-leya-v-ekonomiku> [in Russian].
 15. Official site of International Ukrainian School. (IUS). (n.d.). *uis.org.ua* Retrieved from <https://uis.org.ua/>

Стаття надійшла до редакції журналу 21.10.2020.

E. M. Libanova, Academician of NAS of Ukraine,
Dr. Sc. (Economics), Prof., Director
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID 0000-0001-7170-7159
Scopus ID: 36091519900
Researcher ID: AAZ-5395-2020

O. V. Pozniak, PhD (Economics), Head of Sector
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net
ORCID 0000-0002-1323-3896

EXTERNAL LABOR MIGRATION FROM UKRAINE: THE IMPACT OF COVID-19

The article is devoted to the assessment of the impact of COVID-19 on the tendencies of external labor migration from Ukraine. The relevance of the work is due to the limited analytical research on population migration during the pandemic. Until the beginning of 2020, changes in the formation of external labor migration flows occurred mainly under the influence of the internal situation in the country and the transformation of Ukraine's political relations with certain foreign countries, but under COVID-19, the trends of external labor migration from Ukraine have changed radically for reasons independent of the socio-economic situation in Ukraine. The purpose of the article is to assess the changes in the scale of labor migration due to COVID-19 and to determine the prospects for external

labor migration of Ukrainians. Relevant analytical developments became the basis for the formation of recommendations for adjusting the migration policy of Ukraine in the pandemic and post-pandemic periods. The novelty of the study is to determine the impact of COVID-19 on the parameters of external labor migration from Ukraine and to assess probable perspective future transformations of migration trends. Abstract-logical and systematic approaches, the method of expert assessments are used in the study.

The analysis of the migration situation in Ukraine in recent years is carried out, the latest changes in the directions and scales of external labor migration are identified. The tendencies of international population movement after the beginning of the COVID-19 pandemic are analyzed. Prospects for external migration of the population of Ukraine are determined. The future of this process will depend on the pace of economic recovery in Europe and the world at large and the local demand for labor from other countries. It is probable that the employment structure of Ukrainian labor migrants will change by type of activity: migrants who were not employed in agriculture before the pandemic will not resume work so soon, and those who remained in the recipient countries will try to find employment in agriculture and related activities. The geography of working trips will also change, and a new reorientation of some migrants is probable — from Eastern Europe to Western Europe, especially Germany and the United Kingdom, which are far ahead of traditional Ukrainian employment countries (Poland, the Czech Republic and even Italy) in terms of wages.

A key element of the policy of keeping some migrants in Ukraine is a radical non-declarative change in the state's attitude to small and medium-sized businesses. It is necessary to involve representatives of small and medium business to public policy, including policy of withdrawal from quarantine, business support. Effective business support programs should also be implemented, in particular following the example of EU countries. For those migrants who, even under the best conditions, are not interested in starting a business in Ukraine, a strategy is needed to ensure that, on the one hand, these people are not lost to Ukraine, and on the other hand, to get the most out of working with the diaspora. This will help both to improve the situation in the economy and to improve the image and strengthen Ukraine's influence in the world.

Keywords: external labor migration, COVID-19 pandemic, impact assessment, forecasting, migration policy.